

# Buda Ferenc

## Derű – ború

### Tűnődések fehérről, feketéről III.

Elöttem kinyitva a Szovjetunió autóútjainak atlasza (*ATLASZ avtomobilnih dorog SzSzSZR, Moskva, 1977*). Kiadta a Szovjetunió Minisztertanácsának fennhatósága – égisze, irányítása: mindezen tartalmi lehetőségeket magában foglal(hat)ja a *pri* előjáró – alatt működő Geodéziai és Kartográfiai Főigazgatóság. Emlékezetem szerint 1979 őszén vásároltam a Birodalom második legnagyobb kiterjedésű tagköztársasága, Kazakföld akkori fővárosa, Almati – oroszosan Alma-Ata – egyik könyvesboltjában.

Ha már e helynév mindkét változata szóba került, hadd tegyek egy kurta kitérőt. (Az öregedés egyik – olykor hasznos, másszor mulatságos, nemegyszer pedig bosszantó – velejárója, hogy az embernek folyton eszébe jut mindenről valami egyéb is.) A mai város helyén a tágas közép-ázsiai térség meghódításának időszakában (ami a XIX. század utolsó negyedének kezdetén gyakorlatilag befejezettek tekinthető) az orosz cári hatalom alapított egy erődöt Vernij néven. Ennek jelentése: *hűséges, biztos, megbízható*. Az erőd körül kialakult, eleve vegyes lakosságú település lett aztán a szovjet korszakban Kazakisztán (vagy amiképp orosz mintára, sajnos, magyarul is írják s mondják: Kazahsztán) kijelölt fővárosa. Eredeti kazak nevét – Almati – a város közeli, almafákkal benőtt lankák egyikéről kapta. Jelentése ugyanaz, mint nálunk a Balaton mellett s egyébütt található Almádi nevű helyeknek: *almás*. (No persze: a szó eredeti, nem pedig argó értelmezésében.) Felsőbb hatóságok – ki tudja, mi okból – ezt nem találták eléggé jól csengőnek, s kazak elemekből kreáltak egy újdonszerű elnevezést. A kötőjellel egyberagasztott összetétel tagjainak külön-külön van ugyan jelentésük: *alma, atya*; értelmük azonban így együtt az égvilágon semmi. Ilyen jellegű helynevek természetes úton nem szoktak keletkezni. Sok-sok egyéb közt ezt is a széltiben tenyésző szakmai dilettantizmus gyöngyszemei közt tarthatjuk számon.

De térjünk vissza az autóatlaszhoz. A korábban kiadott, s főleg turisták kezébe szánt térképekhez képest – amelyek enyhén szólva nemigen voltak a pontosság s a hitelesség megtestesülései: aprónak tetsző, bár fontos részletekkel ritkán bíbelődtek, sőt a feltételezhetően ártó szándékú idegenek megtévesztése végett olykor eltorzított vagy valótlan adatokat sem átalítottak lapjaikon feltüntetni – ez a tájékozódási segédeszköz viszonylag megbízható, s úgy-ahogy még ma is használható: a nagyja utak és települések megtalálhatók rajta, jelöli a fontosabb

pontok közti távolságokat, valamint azt is, hogy az útonjáró hol találhat benzinkútra, szerelőműhelyre és szállásra. Való igaz ugyan, hogy a Kola-félsziget keleti karéja s a vele szomszédos tengermellék, továbbá Szibéria északi, nagyobbik fele kimaradt belőle, ám ennek nyomós az oka: ezekre a területekre autóutak akkor még nem vezettek. (Túlnyomó részükre ma sem, s ez valószínűleg még sokáig így lesz; fűzzem hozzá, hogy szerencsére?...) Akárcsak az ország-világ egyéb tájai felől eligazító térképeket, ezt az atlaszt is elő-előveszem – miért is? Többnyire a fakuló, szakadozó emlékek, tanult, olvasott, vagy csupán hallott dolgok portalanítása, felelevenítése, megerősítése végett. Számos esetben viszont pusztán kíváncsiságból. Ám az sem utolsó szempont (legalábbis számomra), hogy messzire utazni így a legolcsóbb, legkényelmesebb s a legkevésbé kockázatos.

Ezúttal azért vettem elő s nyitottam ki, hogy ráleljek Apám hajdanvolt frontszolgálati helyszíneinek ama néhányára, amelyek nevére az ő szavai nyomán még emlékszem. Másutt leírtam már: Apám sokat katonáskodott. Tizennyolc évesen, 1927-ben vonult be legelőször a seregbe, mégpedig – hisz még nem érte el a hadköteles kort – önkéntesen. Hogy miért, azt most ne részletezzük. Legyen elég itt annyi, hogy az ő apja – akit én nem ismerhettem, s akiről neki is csak fakó emlékfoslányai maradtak – sokadmagával Amerikába menekült a szabolcsi mélyszegénység kilátástalanságai elől, ám útját – különféle okok folytán, amelyeket a való tények kellő ismerete híján ma már legfeljebb találgatni lehetne – nem kísérte szerencse: odaveszett, elkallódott a csodák és remények országában. Legkisebbik fia, az én Apám ifjonti vállalkozókedvéből csak a debreceni hadkiégszítő parancsnokság újoncfelvételi irodájáig futotta. Neki azonban idővel s nagy nehezen sikerült megkapaszkodnia a hazai *lefokozott lét* (Nagy László szavai a *Medvezsoltár*ból) sivár feltételei közepette is. Kétévnyi katonáskodás után lehúzta a tényleges sorkatonai szolgálat újabb két esztendejét, majd – bár továbbszolgálóként még benn maradhatott volna – egy örvezetői krumplivirággal a paroliján egyelőre búcsút intett a seregnek. Minden bizonnyal megeléghetett, s ez aligha meglepő. Utóbb, alig néhány év leteltével azonban, s már családos emberként, lépten-nyomon behívták mint tartalékos. Ne feledjük: a harmincas évek vége felé járunk, a bécsi döntések időszakában, s nem épp melleleg: a háború előestéjén. Ebből az időből – hisz életem harmadik, negyedik, majd ötödik esztendejébe léptem akkortájt – magam is őrzök többé-kevésbé összefüggő álló- és mozgóképeket, hangokat, ízeket, szagokat a katonaelettel kapcsolatosan is. Tisztán látom magam előtt például a fűzöld színű lövészbojtot Apám kimenőre kikévelt honvédszubbonya elején, úgyszintén zöld paroliján jobbról s balról a tizedesi rendfokozatra utaló egy-egy pár fehér csontcsillagot, vénülő ujjam begye emlékszik a bojt sima, bársonyos tapintására, nyelvem s ínyem a komiszkenyér savanykás ízére, s a fényesre szidolozott sárgaréz katonai jelzőkürt hangja sem veszett oda az időben: hallom az utcán előttünk vonuló szakasz lépteit kísérő, kemény s pattogó ütemű menetdallam harsány hangjait éppúgy, mint a közeli *pavilon* laktanyából esténként felhangzó takarodó már-már érzelmes, lágy rubatóját. (Arról természetesen fogalmam sem volt – s ezzel, gondolom, a katonák túlnyomó többsége is így lehetett –, hogy e kürtjelek hallatán a klasszikus zene hangzatai rezdítik meg dobhártyámat s hallócsontcskáim finom áttételei révén idegrendszerem maga-

sabb régióit is. Ám ez az elágazás már túl messzire vinne az említett autóatlasztól. Kerüljünk hát ismét közelebb hozzá.)

A gyakori, ám mindössze néhány hétig tartó, s Debrecenben vagy annak közelében letöltendő kiképzési időszakokon túl Apámat – sok más tartalékos társával együtt – Székelyföld s Észak-Erdély visszacsatolásakor hívták be hosszabb időre. Nem emlékszem rá, pontosan mennyi lehetett ez a hosszabb idő, de az biztos, hogy hónapokig volt távol. Pontos útvonalát sem tudnám felidézni, ám – tőle tudom – Apahidán, Nagyváradon, Kolozsváron, Máramarosszigeten s Ördökgúton, no meg nyilván a közbülső helyeken is áthaladt, megfordult vagy elidőzött az alakulatával. Egy régi amatőr fénykép éppenséggel a kolozsvári fellegvár peremén ábrázolja, háttérben alant a város halovány háztetői. Ördökgút neve egyébként egy szörnyű, s az elszakított országrészek visszatértén érzett örömet beárnyékoló esemény miatt vált számára (s a szavai nyomán számomra is) nyomasztó emlékezetűvé. Amikor a magyar hadsereg egységei átvonultak ezen a – többségében románok lakta – településen, a templom tornyából valaki állítólag a katonákra lőtt. Azért írom így: *állítólag*, mivel Apám a menetoszlopot záró szakaszban vonulván, nem láthatta az elől történeteket; katonatársa és barátja, Kiss Józsi bácsi viszont a maga szakaszával az élen haladt, s mint közvetlen szemtanú, egy családi beszélgetés során évek múlva így számolt be az ördökgúti esetről: *„Ott vonultam a legelső szakasz harmadik vagy negyedik sorában jobbszélről. Másutt, amikor beértünk egy faluba vagy városba, a nép kint állt az utca két oldalán, örültek, éljeneztek, sírtak-nevettek örömmükben. Na, itt nem örült senki se. Egy lélek alig lézengett kint az utcán. Persze, mirajtunk kívüli. Ahogy odaérünk a templom elé, csak annyit látok, hogy a főhadnagy, aki a menetoszlop mellett vonult, megtorpan, előkap egy kézigránátot, kibiztosítja, és nagyot kiáltva a torony ablakába hajítja. Utána osztán elkezdődött a lövöldözés.”* – *„Lőttek előtte a toronyból?”* – *„Lövést én onnét se nem hallottam, se nem láttam.”* A következők már Apám szavai: *„Kiadták a parancsot, hogy a merényletet a civil lakosságon kell megtorolni. Házról házra jártak a katonák. Elszörnyedtem rajta, némelyik hogy bánt a fegyvertelen, védtelen emberekkel, asszonyokkal. Én meg még egy páran kihúzódtunk a község széle felé. Kavargott a gyomrom, hánytam.”*

A Szovjetunió elleni hadüzenet napjától fogva aztán Apám többet volt a fronton, mint idehaza. S ezek a távollétek már nem röpke ideig tartottak. Hazahazaengedték olykor hosszabb-rövidebb – ám inkább csak rövidebb – szabadságra, de volt egy tizenhét hónapos időszak, amikor csupán a tábori postai levelezőlapok jövegettek tőle, jelezvén, hogy még életben van. Szolgálati állomáshelyeinek legközelebbi pontja Felsővisó volt, az északkeleti Kárpátok karéjának innes-ső felén, a legtávolabbi pedig valahol az ukrán–orosz határvidéken, a brjanszki erdővidék déli pereme tájékán. Járt azonban a Pripjaty menti mocsarakban is, ahol – mint beszámolt róla – az erdei utakon véges-végig vastkos dorongfákat fektettek keresztbe, hogy a rajtuk járó el ne süllyedjen.

Én a térképen most a tőle hallott neveket keresgélem: megvannak-e vajon? Igen: itt kanyarog északról délkelet felé a Gyeszna folyó, hogy néhány mellékvizet magába fogadván, kevéssel Kijev fölött beletorkollják a Dnyeperbe. (Aminek vizéből errefelé tartván ezer s egy-kétszáz esztendővel korábban már megitták lovaikat magyarai ősapáink.) Itt van a Gyesznától jó húsz kilométernyire – vagy

hogy stílszerűbbek legyünk: *versztányira* – aprócska betűkkel leírva: Voronyezs. Nem azonos *azzal a másik*, jóval nagyobb Voronyezsszel, ami a pergőtűz révén vált nevezetessé: az innét messzire, Kurszkon túl található, Oroszországban. (Kurszakra meg, ugye, a kurszki csatáról emlékezünk.) Apám annak idején ekképp hozta tudomásomra a két azonos nevű város közti különbséget: „*Nem ugyanaz a kettő: az Voronyezs, emez meg Vorones.*” Gyanítom, hogy az utóbbi latin betűkkel írott, német helyesírással feliratozott helynévtáblája nyomán jutott erre a sajátos megkülönböztetésre. De hadd böngésszek még tovább egy kicsit. Ím, itt a birodalombeli néhány Novgorod egyike: Novgorod-Szeverszkij. Ezt is emlegette Apám, igaz, hogy csak amúgy hazaiasan, a szóvégi *j* nélkül. Hogy ezt a nem túlon túl jelentős ukrainai települést mi okból látták el a *szeverszkij*, azaz *északi* jelzővel, még csak nem is sejtem. A másik két – oroszországi – Novgorodtól ugyanis jóval délebbre fekszik. (Csupán emlékeztetőül: az egyik – Moszkvától nyugatra – ősi fejedelmi székhely, a másik pedig Moszkvától épp ellenkező irányban Nyizsnyij, azaz Alsó-Novgorod; ez utóbbi hosszú időn át a nagy orosz realista, Makszim Gorkij – magyarul: „*késérű*”, eredeti nevén Alekszej Makszimovics Peskov – fölvetett utónevét viselte, mint az író szülőhelye. Ez is micsoda oktondi szokás: „*tiszteletből*” átkeresztelni a szülőhelyeket! Vajon mit szólna rá Ady Endre, ha megtudná: Érmindszent az ő nevét viseli? Alig hiszem, hogy öröm töltené el. Az utóbbi évszázad tömegessé szaporodott, olykor többszörös, oda-vissza átnevezései az Elbától s a Dunától az Amur torkolatáig terjedő tágabb térségünkben még sok zavart fognak okozni a jóhiszemű tájékozódni vágyók elméjében, egy lidérces korszak kaján és makacsul tartó örökségeként beláthatatlan időre meghosszabbítván az otthontalan ideiglenesség belső állapotát. Ja igen: Novgorod jelentése *Újváros*. Idehaza is akad egynéhány ebből a fajtából; például Dunaújváros, Tiszaújváros. Elgondolkodtató, hogy a *Balmaz*, vagyis „*nem levő*” megkülönböztető előtaggal ellátott Újváros [Veres Péter – vajon olvassa-e még valaki a magyar paraszti valóságban mélyen gyökerező műveit? – szülőhelye] mindkettőnél sokkal régebb óta viseli a maga nevét.) E tűnődő tallózás legvégére tartogattam azt a települést, Kijevtől északkeleti irányban vagy 350 kilométernyire, közvetlenül az orosz–ukrán határon, de még *ideát*, amelynek nevét Apámtól hallottam először. Mástól sem azóta. Keresgéltem évtizedeken át iskolai meg egyéb térképeken, de sikertelenül. Ez az az atlasz itt előttem, amelyikben sikerült végül ráakadnom. Annak idején felkaptam a fejem a hallatán, holott Apám a világ legtermészetesebb hangján említette; láthatólag nem talált benne semmi rendkívülit, hogy a haza határain túl, tőlünk több mint ezer kilométer távolságban létezik egy ilyen nevű helység: *Szeregyina-Buda*.

Hosszú, nehéz utat kellett bejárnia, hogy ezt megtudhassa.

A kései utódoknak azért már valamelyest könnyebben menne az ilyesmi. Kérdés, hogy egyáltalán érdekl-e őket, vagy legalább egy icipicit kíváncsiak-e rá.

\*

Más. Komolytalan dolognak tartom annak hangoztatását – kiváltképp az elősorolt „bizonyítékok” alapján –, hogy a mi legközelebbi rokonaink az ujugrok. Legősibb műveltségi rétegeink bizonyos részletei – akárcsak a többi török nép

esetében – kétségtelenül rokoníthatók egymással. De ha már a törökség körében vizsgálódunk, szerintem célszerűbb s eredményesebb volna, mondjuk, az egykori Magna Hungaria mai területén élő baskírokat tüzetesebben szemügyre venni. Etnogenezisük, anyagi és szellemi kultúrájuk terén sokkalta több egyező vonásra találhatnánk a mienkkel, mint az egyébként sokféle tehetséggel megáldott, életrevaló és – sajnos – roppantul hányatott sorsú ujugurokéban. (Nem mintha a baskírok sorsa olyannyira rózsás lenne.) Hogy nem ellenük – mármint az ujugurok ellen – beszélek, hadd jelezzem azzal: jó ideje foglalkoztat népköltészetük, s hogy a műfordítás során ne szoruljak külső segítségre, nyelvüket is iparkodtam e munkához szükséges fokon elsajátítani. Tanúsíthatom: a magyar beszédet – ellentétben némely áltudós magabiztos kijelentéseivel – nem értik, ám a nyelvüket ért számos idegen hatás (arab és perzsa szavak sokasága, a magánhangzó-harmónia megbomlása stb.) folytán törökül vagy kazakul, kirgizül is eléggé bajos velük gördülékenyen társalogni (hacsak nem beszélnek az említett nyelvek valamelyikét). No de nem óhajtom e sorok olvasóit nyelvészeti fejtegetésekkel untatni. Inkább valami olyat adnék itt közre az ujuguroktól, ami nyelvi, műveltségi, genetikai egyezésektől és különbözőségektől függetlenül hozzánk szól mindnyájunkhoz: emberekhez – emberül.

Következzék hát a favágóról s a medvéről szóló ujugur népmese:

Élt a hajdani időben egy favágó. Annak a favágónak nem volt egyetlen málhás jószágga sem. Így aztán maga hozogatta s adogatta el a tűzifát az erdőből.

A tűzifa eladásán keresett pénzéből arra sem futotta, hogy a gyomrát telirakja, minden napja félig éhen, félig jóllakottan múlt el.

Egy nap az erdőben tűzifa-szedégetés közben váratlanul egy medve bukkant föl előtte. A favágó hirtelenjében azt sem tudta, mitévő legyen. A medve pedig megszólalt emberi nyelven:

– Régóta élek itt ebben az erdőben. Tudom, hogy te hosszú ideje hordogatsz ebből az erdőből a fát, de itt jó tüzelőre találni nem bírsz. Időd nagy részét emiatt a tűzifa keresgélésére vesztegeted, s a bazárba napjában egyszer alig jutsz el a tüzelővel. Gyere, legyünk mi ketten barátok: én a kezed alá készítem a fát, neked csak el kell hordanod a bazárba s eladnod – mondta.

Attól a naptól fogva a favágó napjában kétszer-háromszor is elvitte s eladta a bazárban azt a fát, amit medve barátja a keze alá készített. Kevés nap elteltével egyszamaras ember vált belőle. Viseltes ruháját is újra cserélte. Valahányszor tűzifáért indult, medve barátjának is vitt valami harapnivalót. Így aztán ketten igazi jó barátok lettek.

Egy napon a medve a favágót meghívta a maga hajlékába. A favágó a meghívásnak eleget tévén be is ment a medve barlangjába, a medve pedig bőségesen megvendégelte őt. Közben a nap már estére hajlott, s a favágó készült volna hazafelé. Ajánlotta a medve, hogy – úgymond – éjszakázzon nála. A favágó semmiképp nem hajlott a dologra, ám ebbe meg a medve nem nyugodott bele, csak tartóztatta.

– Nem – mondta ki végül a favágó –, én itt meg nem hálók! Te egy állat vagy, bűdös a tested, hogyan éjszakázhatnám veled egy fedél alatt?

Amint a favágó ezt kimondta, rémségesen felordított a medve, majd elcsöndesedvén így szólt a favágóhoz egy kis idő múlva:

– Most amit mondok, azt teszed. Ha meg nem teszed, amit mondok, megöllek. Fogd a baltád a kezedbe! – parancsolta.

A favágó féltében kezébe vette a baltáját.

– Üss a fejemre! – mondta a medve.

Remegett a keze a favágónak, nem mozdult rá, hogy a barátját megüsse.

– Ha azt mondom, hogy üss, hát üss! Különben magad halsz meg!

„Ha nem ütöm, megöl – nyilallt szívébe a favágónak. – Akkor inkább ütöm.”

S a baltát meglendítve odasújtott neki, csak úgy dőlt a vér a medve fejéből. Majd a barlangból kilépvén szamarára ült az öreg és eltávozott.

Ezek után a favágó másik erdőbe kezdett járogatni.

Egy napon, ahogy tüzelőt szedeget az erdőben, egyszer csak felbukkan előtte az ő régi medve barátja. Meglepetésében azt sem tudta a favágó, mitévő legyen. Azután így szólott:

– Tavaly én téged a tulajdon hajlékodban baltával megütöttelek. Ám erre te magad kényszerítettél: a magam jószántából én meg nem ütöttelek volna. Most hát tégy velem, amit akarsz.

– Nem felejtettél el – mondta a medve. – Lépj hát közelebb, s nézd meg jól, milyen lett az a hely, ahová te baltával sújtottál!

Szemügyre veszi a favágó a medve fejét, s lám: a baltának semmi nyoma, teljességgel begyógyult.

– Amit te baltával ütöttél, az a seb begyógyult – mondta a medve –, ám a nyelveddel a lelkemben ejtett seb még mindig nem gyógyult be.

Azzal eltűnt az erdőben.

„Tőr sebe beforrad, nyelv sebe nem forrad” – ím ez a közmondás innét ered.